

The Diary of an European: Titu Maiorescu. Multilinguisme and Translation

Le journal d'un européen: Titu Maiorescu, multilinguisme et traduction

Jurnalul unui european: Titu Maiorescu. Multilingvism și traducere

Bogdan Mihai DASCĂLU

Academia Română.

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”

București, Calea 13 Septembrie, nr. 13

E-mail: bmdascalu@yahoo.com

Abstract

This article presents a part of the research conducted by the author for the preparation of the first volume of the critical edition of Titu Maiorescu's Diary, which is written in Romanian, French, Italian, Latin etc. The difficulties encountered were not only the deciphering of the manuscript, but also the transferring of typical 19th century expressions into nowadays Romanian.

Résumé

L'article présente une partie des activités que l'auteur a suivies pendant la préparation du premier volume de l'édition intégrale du Journal de Titu Maiorescu, qui est rédigé en plusieurs langues (roumain, allemand, français, italien, latin etc.), dont la traduction a dû dépasser les difficultés de déchiffrement du manuscrit, mais aussi de transfert des langages spécifiques au 19e siècle dans la langue roumaine actuelle.

Rezumat

Articolul prezintă o parte a activităților pe care autorul le-a desfășurat pe parcursul pregătirii primului volum al ediției integrale a Jurnalului lui Titu Maiorescu, care este redactat în mai multe limbi (română, germană, franceză, italiană, latină etc.), a căror traducere a trebuit să depășească dificultățile de descifrare a manuscrisului, dar și de transferare a unor limbaje specifice secolului al XIX-lea în limba română actuală.

Key words: *edition, Eugen Simion, Liviu Rusu, error, correctness*

Mots clés: *édition, Eugen Simion, Liviu Rusu, erreur, correction*

Cuvinte-cheie: *ediție, Eugen Simion, Liviu Rusu, eroare, corectitudine*

Introducere

Articolul fructifică, în plan științific, experiența de editor și de traducător a autorului, care pregătește prima ediție integrală a *Jurnalului* maiorescian, mai exact dificultățile care decurg din structura multilingvă a lucrării: descifrarea manuscrisului și traducerea pasajelor scrise în alte limbi decât româna, îndeosebi a celor redactate în germană.

Titu Maiorescu, unul dintre fondatorii culturii noastre moderne, a fost o personalitate formată în spirit european, la școli europene și cu modele europene. Europeanismul lui nu este unul de conjunctură, ci unul profund și autentic, iar efectele sale pot fi urmărite în toate laturile activității lui: critică literară, cultură națională, istoria filozofiei, logică, politică, publicistică etc. O mărturie extrem de prețioasă asupra biografiei sale spirituale, profesionale și familiale o constituie *Jurnalul*. Acesta este un unicat prin dimensiuni [2] și prin durata pe care o acoperă: 62 de ani, prima

însemnare datând din noiembrie 1855, și ultima – din 23 aprilie 1917. Eugen Simion, cel mai autorizat comentator al *Jurnalului*, dă un veritabil îndrumar de folosire a acestuia: „Până acum, jurnalul lui Maiorescu a fost citit ca sursă pentru biografia criticului. Și din acest punct de vedere el este fundamental. Dar această scriere [...] poate fi citită și ca o operă biografică de sine stătătoare”[3].

Având această importanță, a fost firesc ca *Jurnalul* să fie publicat în ediții cât mai fidele originalului, fidelitate însemnând în cazul de față descifrarea corectă a manuscrisului și traducerea exactă a părților scrise în alte limbi decât româna.

Prima ediție este datorată lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu [4], desemnat prin testament de Titu Maiorescu drept editor. Cele 3 volume cuprind intervalul dintre 1855 și 1891 și sunt, în intenția editorului, destinate marelui public. Din acest motiv, el a înțeles să ofere cititorilor un text exclusiv românesc: „Pentru înlesnirea lecturii însă și spre a da publicației o unitate de limbă, am tradus în românește părțile scrise în limba germană” [5].

Cea de a doua ediție a fost realizată, în colaborare, de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon [6]. Ignorând unitatea lingvistică a ediției, ele au grupat într-un fel de anexă, denumită *Textul în limbi străine*, părțile redactate în diverse limbi de autor.

Întrucât edițiile menționate, cu meritele și cu scăderile lor, nu au reușit să publice *Jurnalul* în întregime, Domnul Eugen Simion, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, ne-a încredințat, mie și lui Ana Maria Romișan, întocmirea unei ediții *integrale*. În momentul de față, am pregătit pentru tipar primul volum al acesteia, ce însumează peste 800 de pagini și acoperă intervalul dintre 1855 și 1882, adică 27 de ani. El conține două părți: prima conține textul în limba română al *Jurnalului* și este alcătuită din însemnările scrise în această limbă, dar și din traducerea însemnărilor redactate în alte limbi; cea de a doua redă întocmai și integral textul original, cu toate particularitățile, modificările, greșelile etc. Aceste secțiuni se adresează unor destinatari distincți, adică marelui public și, respectiv, specialiștilor.

Precizez că în alcătuirea ediției noastre am început cu *descifrarea* textului maiorescian, o muncă mai grea decât se poate presupune, căci autorul își modifică scrisul de-a lungul timpului și dă dovadă de inconsecvență în grafia aceluiași cuvânt, dificultăți la care se adaugă faptul că unele pasaje ori cuvinte sunt ilizibile sau greu de interpretat.

Etapa următoare a fost *traducerea* segmentelor scrise în limbi străine, pornind tot de la manuscris. Având drept autor un *european* autentic, este firesc ca și *Jurnalul* să poarte amprenta lingvistică a acestuia. Într-adevăr, ediția noastră va evidenția o trăsătură semnificativă a acestei scrieri: *multilingvismul*. Din motive foarte diferite, Maiorescu își redactează uneori textul în alte limbi decât româna. Părțile cele mai ample, după cele în română, sunt cele scrise în *germană*. Ele sunt atât de ample și de multe, încât se poate vorbi despre un veritabil *bilingvism* textual, reflex normal al celui colocvial, căci Maiorescu vorbea și scria la fel de bine în cele două limbi majore, una în care s-a format (germana) și cealaltă în care s-a afirmat (româna) [7]. Celelalte limbi folosite, mai rar, sunt *franceza* (îndeosebi în fragmente epistolare), *engleza* (utilizată doar circumstanțial), apoi *italiana* (sporadic) și *latina* (în expresii: *ad inferius*, *malum necessarium* etc.). *Jurnalul* se prezintă astfel ca o mică *Europă lingvistică*, prin care se confirmă, și în acest fel, europenismul autorului.

Făcând traduceri menționate, îndeosebi pe cele din germană, am avut prilejul să constatăm că editorii au dat adeseori soluții diferite pentru același cuvânt, sintagmă ori frază. Întrebându-mă cum se explică aceste diferențe, uneori sensibile, am ajuns la concluzia că unele provin din stăpânirea în grade diferite a limbii lui Goethe. Așa stau lucrurile în cazul în care sensul literal al cuvântului german este transpus *ad litteram* în românește, chiar cu riscul de a se ajunge la construcții nefirești. De exemplu, *gegen* înseamnă, fie “împotriva”, fie “către”, fie “față de”, în funcție de context. Cu sensul din urmă este folosit în poziția:

“*gegen* Unger bin ich deswegen ebenso gefällig oder ungefällig wie früher” (15. 11. 1856),

ceea ce ar trebui tradus prin:

„astfel încât sunt *față de* Unger la fel de prietenos sau de neprietenos ca mai înainte“.

Totuși, Rădulescu-Pogoneanu dă o altă soluție, selectând unul dintre sensurile nepotrivite cu contextul:

„*către* Unger sunt, dinspre partea asta, tot așa de amabil sau de neamabil ca și înainte“.

Un alt exemplu, de aceeași factură, este oferit de traducerea greșită a sintagmei *von außen her*, care înseamnă și „dinafară”, dar și „aparent”, din structura:

„Tegetthoff ein abstoßendes, raues *von außen her*, gemeines *von außen her*, nichts fühlendes *von außen her* – wesen ward sein freund“ (04. 11. 1856),

sintagmă pe care același Rădulescu-Pogoneanu o traduce astfel:

„Tegetthoff – o ființă respingătoare, aspră, *văzută de dinafară*, vulgară, *văzută de dinafară*, incapabil de orice simțire, *văzută de dinafară* – deveni prietenul său!“

Editoarele care i-au succedat l-au urmat aproape întocmai, transformând totuși nefirescul *văzută de dinafară* în ceva mai românescul *văzută dinafară*, dar tot greșit în raport cu textul maiorescian:

Tegetthoff – o ființă respingătoare, aspră, *văzută dinafară*, vulgară, *văzută dinafară*, incapabilă de orice simțire, *văzută dinafară* – a devenit prietenul său!“ [8]

În ce ne privește, am propus următoarea variantă:

„Tegetthoff, o ființă respingătoare, aparent aspră, aparent josnică, aparent nesimțitoare – i-a devenit prieten!“.

Exemplul din urmă dovedește însă nu numai abuzarea semantică a unei expresii, ci și un fapt mult mai grav: preluarea abuzivă a unor erori ale predecesorului, fapt observat și condamnat de Liviu Rusu în comentariul său:

„Ceva mai mult: *noua traducătoare* [9] *a păstrat și greșeli ale primului traducător*“ [10].

Ne găsim, și în acest caz, în fața unei conduite reprobabile a multor mânuitori români ai condeiului, care preiau, fără control, informații precedente, astfel încât erori mai vechi sunt perpetuate din generație în generație, sfârșind prin a fi considerate corecte. Ar fi de dorit ca spiritul critic maiorescian, care a făcut atât de mult bine culturii noastre, să fie aplicat și aici!

Dar, făcând permanente confruntări între manuscrisul maiorescian, traducerea noastră și traducerile anterioare, am constatat că nu numai cunoașterea în grade diferite a limbii germane este cea care contează pentru convingerea cititorului că se află în fața unui text românesc valid. Acest sentiment atât de important poate fi tulburat sau chiar anulat prin citirea unor traduceri ale aceluiași text, făcute în etape diferite ale dezvoltării limbii române literare.

Așa se explică de ce traducerea lui I. Rădulescu-Pogoneanu are un aer vetust, neverosimil pentru cititorul de astăzi, începând chiar cu folosirea unor derivate neobișnuite: *neamabil*, *a innemerit* sau cu construcții având o topică nefirească: *om de inimă pe jumătate*, *am o foarte drăguță cameră* etc.

În încheierea acestui ultim paragraf, dedicat traducerii, doresc să evidențiez faptul că, în esență, calitatea unei traduceri nu depinde doar de conformitatea cu originalul, ci și de varianta temporală a limbii în care se face traducerea. Cu alte cuvinte, că o traducere poate fi bună sau rea în momentul în care se face, dar că ea „îmbătrânește“ în timp, diminuându-și calitățile inițiale (dacă le-a avut).

Concluzii

Pentru a evidenția dificultățile pe care le implică pregătirea ediției integrale a *Jurnalului* lui Titu Maiorescu, am trecut în revistă situația edițiilor precedente, ale căror merite, dar și neajunsuri le-am relevat. În ceea ce ne privește, am adus în discuție propria experiență: dificultățile de stabilire corectă a textului pe baza manuscrisului (cu păstrarea omisiunilor, a substituirilor, a adăugirilor etc.) și pe cele de traducere, mai ales a părților redactate în limba germană, care acoperă o parte însemnată a lucrării. Recurgând la o elocventă comparație cu edițiile anterioare și pe baza unei analize comparative între traduceri paralele ale acelorași fragmente, am constatat că adeseori sentimentul de corectitudine sau de incorectitudine a traducerii nu depinde numai de performanța traducătorului, ci și de distanța temporală dintre momentul în care s-a făcut traducerea și momentul în care ea este receptată, întrucât, cu cât această distanță este mai mare, cu atât insatisfacția față de calitatea traducerii poate să crească, din cauză că în acest răstimp limba noastră a evoluat.

References

- [1] Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului "Valorificarea identităților culturale în procesele globale", cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.
- [2] A fost scris în 44 de caiete, de forme și de dimensiuni diferite, aflate în Biblioteca Academiei Române (de la nr. 14 la nr.42) și în Biblioteca de Stat (de la nr. 1 la nr. 13), diferența explicându-se prin existența a 3 caiete duble (6 bis, 7 bis și 25 bis). Caietul nr. 4 nu se găsește, deocamdată.
- [3] *Ficțiunea jurnalului intim*. III. Diarismul românesc, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 103
- [4] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I-III, București, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., 1937-1943
- [5] Idem, p. IV
- [6] Titu Maiorescu, *Jurnal*, I-IX, București, Editura Minerva, 1975-1989
- [7] Cf. în această privință opiniile mai mult decât autorizate ale lui Liviu Rusu, singurul exeget care se pronunță asupra limbilor folosite de Maiorescu și asupra calității traducerilor făcute de editori, în *Scrieri despre Titu Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1979, capitolul IV. *Ceva despre limba începătorului* (p. 159-161): „Este cât se poate de edificatoare comparația între limba românească a lui Maiorescu de la începuturi cu limba sa germană. Nu-i poate scăpa nimănui că pe aceasta [...] nu numai că o stăpânește perfect, dar o mânuiește cu eleganță, variat nuanțată, nu o dată cu jocuri de cuvinte surprinzătoare. E de remarcat că limba germană o stăpânește în spiritul ei și în logica ei internă [...]” (p. 160).
- [8] Liviu Rusu, *op. cit.*, p. 320, face următoarea remarcă asupra traducerii prin „privită din afară” (de fapt: *văzută dinafară!*): „Dar firea poate fi *privită*? Mă îndoiesc. [...] I. Rădulescu-Pogoneanu a uitat că „äußerlich” nu implică deloc cuvântul „a privi”, că el înseamnă pur și simplu „extern”, „aparent”, „în aparență”. *Noua traducătoare repetă aceeași greșeală...*”
- [9] Se referă la Georgeta Rădulescu-Dulgheru, care a tradus textul german al *Jurnalului*.
- [10] *Op. cit.*, p. 317

Bibliographie

Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, I-III. Publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., 1937-1943

Maiorescu, Titu, *Jurnal*, I-IX. Studiu introductiv de Liviu Rusu. Ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1975-1989

Rusu, Liviu, *Scrieri despre Titu Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1979

Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*. III. Diarismul românesc, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001

